

KRYSZYNA HELAND-KURZAK

KONCEPCJA PRZYJACIELA W NARRACJACH DZIECI Z KLAS I-III. STUDIUM EMPIRYCZNO-TEORETYCZNE

School children's conception of friendship in narratives. Empirical and theoretical study

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł stanowi część badań dotyczących dziecięcej kreacji obrazu Boga i religijności. Prezentowane analizy empiryczne wpisują się w paradygmat interpretacyjny nauk społecznych. Odnosi się on do wizji świata społecznego, który jest zbiorczym efektem wzajemnych interakcji aktorów społecznych, charakteryzujących się działaniem obdarzonym znaczeniem. Działanie jest wciąż na nowo kreowane i dynamiczne, nie ma charakteru statycznego¹.

Różne sposoby doświadczania zjawisk przez dzieci i nadawania im znaczenia, które wpływa na wiedzę o świecie samych dzieci, ale również i innych dowodzi temu, iż „dzieci uczą się poprzez interakcje ze swoim otoczeniem i aktywnie przeobrażanie swoich związków ze światem dorosłych, rzeczy, zjawisk, zdarzeń, i na niezwykle sposoby, swoich rówieśników. W pewnym sensie dzieci uczestniczą w konstruowaniu swojej tożsamości i tożsamości innych osób. Interakcje z innymi dziećmi stanowią doświadczenie o fundamentalnym znaczeniu w ciągu pierwszych lat życia. Interakcja to potrzeba, pragnienie, zasadnicza konieczność, którą każde dziecko ze sobą niesie. (...) Samodzielne uczenie się przez dzieci i uczenie się wraz z innymi (samodzielne konstruowanie wiedzy i współkreowanie jej z innymi),

¹ K.T. Konecki, P. Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej*, Difin, Warszawa 2012, s. 213.

wpierane przez interaktywne doświadczenia konstruowane z pomocą dorosłych, determinują wybór i organizację procesów i strategii wpi-sujących się w ogólne cele edukacji małych dzieci i z nimi zgodnych”². W tak rozumianym podejściu przestaje się mówić o skoncentrowaniu się na indywidualnym podejściu do dziecka, oderwanym od kontekstu współżycia z innymi, kładzie się nacisk na orientację na związki dzieci z innymi: rówieśnikami, nauczycielami, rodzicami i otaczającymi ich dorosłymi.

Aspektami doświadczeń dzieci zajmuje się pedagogika religii, jako samodzielna dyscyplina naukowa obejmuje takie kwestie jak wychowanie i nauczanie religijne oraz przekaz treści religijnych³. W perspektywie biblijno-teologicznej celem wychowania religijnego w ujęciu całościowym jest zbawienie. W Nowym Testamencie o zba-wieniu mówi się w kontekście dzieł Jezusa, i rozpoczętemu dzięki Niemu Królestwu Bożemu oraz powszechnemu odkupieniu win. Zbawienie obrazuje spełnienie rozpoczętego panowania Boga na ziemi, można go doświadczać w wierze⁴. Gdy zaczynamy rozumieć zbawienie jako stan człowieka, który w sposób wolny przyjmuje na-wrócenie i wiarę, wtedy mówimy o relacji do Boga. Otwarcie się na zbawienie jest procesem, więc celem przewodnim wychowania religijnego jest wspieranie dzieci w przyjęciu Boga i życia z Nim, uwzględniając przy tym możliwości rozwojowe dzieci oraz osobistą i społeczną sytuację życiową wychowanków⁵.

Karl Ernst Nipkow postulował wprowadzenie perspektywy doświadczenia i środowiska życia człowieka w obszar zainteresowania

² G. Dahlberg, P. Moss, A. Pence, *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2013, s. 116-117.

³ C. Rogowski, *Pedagogika religii. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.

⁴ F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 2001.

⁵ B. Grom, *Psychologia wychowania religijnego*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011.

pedagogiki religii⁶, zwrot ten dokonał się dzięki badaniom Alfreda Schütza i Petera L. Bergera, odtąd pedagogika religii otworzyła się na nowe i ważne wymiary życia człowieka. „Pedagogika religii – w swoich analizach, refleksji i konceptualizacji, odnosząc się do zróżnicowanych materiałów i problemów – jest krytyczną teorią zachowań przekazywanych i uprawomocnionych religijnie, które we wzajemnej relacji wychowania i nauczania wyznaczają praktykę życiową dzieci, młodzieży i dorosłych w różnych obszarach społecznych, zarówno wewnątrz Kościołów i konfesji, jak i poza nimi, w historii i teraźniejszości”⁷

Młodszy wiek szkolny powszechnie nazywamy okresem religijności autorytatywno-prawnej⁸, związany jest z realizmem poznawczym, czyli myśleniem i działaniem logicznym. Pojawia się też pierwsza wrażliwość religijna, związana z przygotowaniem i przyjmowaniem pierwszych sakramentów (pokuty i pojednania oraz Eucharystii). W rodzinach zaangażowanych religijnie można mówić o fundamencie religijności dojrzałej. Poprzez katechezę w szkole czy parafii, dziecko „przenosi doświadczenia religijne z rodziny na teren grup rówieśniczych”⁹. Badania Czesława Walesy były skupione wokół rozumienia tekstów Ewangelii, rozumienia sytuacji religijnych, wątpliwości w wierze religijnej, emocjonalnych znaczeń pojęć religijnych oraz modlitwy¹⁰.

W Polsce doświadczeniami koleżeństwa i przyjaźni w dużym zakresie zajmuje się Teresa Parczewska, jej ostatnie badania w sposób szczególny dotyczyły dzieci z chorobami przewlekłymi. Autorka

⁶ K.E. Nipkow, *Grundfragen der Religionspädagogik*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, t. 3, 1982.

⁷ B. Milerski *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*. Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011, s. 162.

⁸ Cz. Walesa, *Rozwój religijności człowieka, t. 1: Dziecko*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 221.

⁹ M. Rusiecki, *Wychowanie religijne w rodzinie*, A. Rynio, K. Braun, A. Lenzion, D. Opozda (red.) *Religijno – moralny wymiar rozwoju i wychowania*, Lublin 2012, s. 322.

¹⁰ Cz. Walesa, dz.cyt., ss. 227-266.

podjęła bardzo ważny problem relacji rówieśniczych dzieci z problemami zdrowotnymi. Posługując się wywiadami z dziećmi przeprowadziła analizę doświadczeń dziecięcej przyjaźni. W bardzo dogłębny sposób przedstawiła doświadczenie przyjaźni i koleżeństwa przez dzieci przewlekłe chore jako proces konstruowania piętna, ale również sposoby radzenia sobie z nim. Obok doświadczenia koleżeństwa i przyjaźni, badaczka wyodrębniła również doświadczenie samotności, cierpienia i bezradności przez dzieci uwikłane w chorobę, „brak relacji z innymi nie stwarza okazji do nabywania należytych umiejętności zachowania się na społecznej scenie”¹¹.

Organizacja badań

Materiały empiryczne pochodzą z własnych indywidualnych badań przeprowadzonych wśród 37 dzieci klas I-III w katolickiej szkole w województwie mazowieckim. Do badań wykorzystano metodę jakościową, posługując się techniką wywiadu. W podejściu badawczym za najbardziej odpowiednią metodę wyjaśniającą codzienne doświadczenia przyjaźni dzieci uznano analizę fenomenologiczną. Badania jakościowe pozwalają badaczowi zrozumieć procesy zachodzące w danej społeczności poprzez stworzenie okazji do subiektywnych wypowiedzi na zadane pytania. Na potrzebę niniejszego artykułu stawiano dzieciom następujące pytania: kim jest kolega? Kim jest przyjaciel? Opowiedz o swoim przyjacielu, co trzeba zrobić, żeby mieć przyjaciela? Co zrobiłeś, że jesteś przyjacielem? Opowiedz o miłej sytuacji związanej z przyjacielem. Kiedy przyjaciel jest Ci potrzebny? Kim są przyjaciele Boga? W trakcie wywiadów z dziećmi stawiano wiele pytań wcześniej niezaplanowanych, wynikały one ze specyficznej sytuacji, jaką jest wywiad z dzieckiem. Spontaniczne pytania wynikały głównie z potrzeby uzupełnienia wypowiedzi, ale również z konieczności rozwinięcia myśli dziecka.

¹¹ T. Parczewska, *Doświadczenie koleżeństwa i przyjaźni przez dzieci z chorobami przewlekłymi*. Lublin 2012, s. 200.

Postrzeganie kolegi i przyjaciela

Słownik języka polskiego definiuje kolegę jako towarzysza pracy, nauki i zabawy¹². Erving Goffman definiuje koleżeństwo jako wspólnotę osób, które łączy ten sam los i język, znają siebie nawzajem, swoje problemy i punkty widzenia, potrafią znaleźć kompromis zwany „propozycją ugodową”¹³. Propozycja słownikowa przyjaciela to człowiek pozostający z kimś w bliskich, zażyłych stosunkach; powiernik, druh; człowiek okazujący sympatię, poparcie; zwolennik, protektor, miłośnik¹⁴. Koleżeństwo może być wstępem do przyjaźni, która ma charakter bardziej zażyły i subiektywny o intensywniejszym nasileniu uczuciowym. Precyzując pojęcie przyjaźni autorka przyjmuje, że jest ona względnie trwałą relacją pomiędzy osobami o charakterze intymnym, przynoszącą pozytywne emocje. Warunkiem przyjaźni jest wzajemność okazywana pomiędzy osobami, choć u dzieci często jest to chwilowy stan. Na podstawie dziecięcych wypowiedzi można wyróżnić dwie kategorie: kolega i przyjaciel – to samo znaczenie (*nie wiem*, Zuzia, klasa III; *z nimi zawsze mogę się pobawić*, Dawid; klasa II, *Hania jest koleżanką i przyjaciółką*, Zosia, klasa I), kolega i przyjaciel – inne znaczenia (*przyjaciel to jest taki jakby dla mnie, dla mnie najbardziej go lubię, a kolega to jest lub koleżanka to jest tak, że go lubię, ale nie aż tak bardzo jak przyjaciela*; Amelka, klasa III; *przyjaciel jest bardziej, że można mu bardziej zaufać, a kolega to, że czasami się z nim pobawisz, czasami się spotkasz*; Dawid, klasa III). Dziecięce wyobrażenia o koleżeństwie i przyjaźni często są utożsamiane jako jedno, dzieci często nie odróżniają jeszcze tych pojęć ze sobą, w opinii autorki wynika to z doświadczeń, dzieci starsze częściej rozróżniały pojęcia kolegi i przyjaciela. W tym specyficznym dziecięcym okresie przyjaciele często się zmieniają, determinantami tego często jest środowisko:

Ignacy, klasa I

Badacz: *Co to znaczy mieć przyjaciela?*

¹² Słownik Języka Polskiego, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2013

¹³ E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa 2008.

¹⁴ Słownik Języka Polskiego

I: Czyli np. bo jak był Piotrek, przyszedł do zerówki hmm... w połowie roku to ja bardziej lubiłem Pawła i przestałem go lubić, nie wiem czemu mi się bardziej podobał Piotrek, żeby go lubił i się w zerówce przyjaźniliśmy i jesteśmy przyjaciółmi do dziś. Czasem się kłócimy, ale później już jesteśmy.

Koleżeństwo jest również rozumiane przez dzieci jako coś gorszego od przyjaźni:

Franek, klasa II

Badacz: Kim jest kolega?

F: Hmm...to często ktoś kto udaje, taki udawany

B: Kim jest udawany kolega?

F: Znaczący... no, dlatego, bo niby mnie mówią tak tak, a czasami nazywają mnie półgłówkiem, na judo tak było. Wczoraj byłem na judo i mnie dwa razy mnie popchnęli i próbowali... jeden próbował mnie zepchnąć do ten, do śmietnika i właśnie też jeden powiedział, że jestem półgłówkiem, nie wiem dlaczego, chyba z zazdrości, bo lepiej od niego ćwiczyłem, znaczący bo widziałem, że niby mi wychodzi, a jemu nie mu, ja mu próbowałem dać, dawałem mu dużo rad, a on upierał się przy swoim, pewnie się zezłościł, bo jak... no... chciałem go pouczać, chciałem mu dawać dobre rady.

Typy przyjaciół

Dziecięce narracje pozwalają autorce na wyłonienie kilku typów przyjaciół, wiąże się to z przypisywaniem określonych zadań przyjacielowi, które można nazwać swoistą rolą. Erving Goffman ukazuje rolę jako wcześniej znany wzór zachowania, który można zaobserwować w konkretnym czasie jego wykonywania, ale mający swe zastosowanie w innych sytuacjach¹⁵. Z wypowiedzi dzieci wyłaniają się różne role przypisywane przyjaciołom, można dzięki temu wyróżnić trzy typy przyjaciół: Pomocnik, Kompan do zabawy, Zaufana osoba. Przypisywanie roli i znaczenia przyjaciela zależy od zdobytych doświadczeń w kontakcie z innymi dziećmi, typy przyjaciół kształtują się podczas

¹⁵ E. Goffman, dz.cyt., s. 45.

zabawy, ich role zmieniają się w zależności od zaistniałej sytuacji i napotykanych trudności.

a) Pomocnik

Pomocnik to osoba pomocna przy jakiejś czynności, w tym przypadku do osoba niosąca pomoc i wsparcie, życzliwa, otwarta na potrzeby innych, rozwiązująca konflikty, działająca na czyjąś rzecz w razie potrzeby. Słownik języka polskiego definiuje pomoc jako działanie zmierzające do poprawienia czyjejś sytuacji¹⁶. Przyjaciel charakteryzuje się wrażliwością wobec innego człowieka, o czym pisał Emmanuel Levinas. Wrażliwość jest to zdolność otwarcia się na potrzeby innego, troska na krzywdę innego, okazywanie dobroci¹⁷. Okazywanie wrażliwości wobec innego człowieka należy do zdolności i predyspozycji prospołecznych, ważnych w wychowaniu dzieci. Martin Hoffman aktywnością prospołeczną nazywa „względnie stałe działanie na rzecz poprawy warunków życia innej osoby bądź grupy, czy to poprzez wspólną z tą grupą pracę, czy przez dążenie do korzystnych dla niej zmian społecznych”¹⁸. Działanie na rzecz społeczeństwa przybiera swoisty charakter altruizmu, rozumianego jako pomoc osobom położonym w gorszej sytuacji. Z okazywaniem wsparcia drugiej osoby wiąże się ściśle empatia, ta jednak zakłada coś więcej, a mianowicie nie tylko rozpoznawanie emocji u innych, ale również przeżywanie ich na swój sposób¹⁹. Jak stwierdza M. Hoffman są cztery stadia rozwoju empatii: empatia globalna, empatia „egocentryczna”, empatia w odniesieniu do uczuć innych osób, empatia w zakresie sytuacji życiowej innych²⁰.

¹⁶ Słownik Języka Polskiego.

¹⁷ E. Levinas, *Inaczej niż być lub ponad istotą*, Warszawa 2000.

¹⁸ M.L. Hoffman, *Empatia a aktywność prospołeczna*, w: „Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania, Reykowski J., Eisenberg N., Staub E. (red). PAN: Wrocław 1990.

¹⁹ R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*. WSiP: Warszawa 2004, s. 558.

²⁰ M.L. Hoffman, *Empatia a aktywność prospołeczna*, w: „Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania, Reykowski J., Eisenberg N., Staub E. (red). PAN: Wrocław 1990.

Czwarte stadium osiąga się dopiero w późnym dzieciństwie. Poziom zaangażowania w zachowania prospołeczne takie jak gotowość do dzielenia się, pomagania czy współpracy w dużym stopniu zależy od doświadczeń dzieci w środowisku domowym, szkolnym i rówieśniczym. Im więcej doświadczeń w tym zakresie tym dzieci wykazują większy poziom zachowań prospołecznych. Wypowiedzi dzieci w tym zakresie dowodzą dużej dojrzałości narratorów w tym zakresie, dla zobrazowania tej sytuacji poniżej zamieszczono kilka przykładowych narracji:

Alek, klasa II

Badacz: *Kim jest przyjaciel?*

A: *przyjaciel to taki człowiek, który staje w obronie drugiego przyjaciela.*

B: *pamiętasz taką sytuację, w której przyjaciel Ci pomógł?*

A: *Raz był Franek, drugi, zaczął mnie bić, wtedy Szymon powiedział, żeby przestał i Franek wtedy przestał.*

Franek, klasa II

Badacz: *masz jednego przyjaciela, a kim jest przyjaciel?*

M: *Przyjaciela poznaje się w biedzie, takie jest przysłowie, przyjaciel zawsze stanie w obronie.*

b) Przyjaciel do zabawy

Zabawa w młodszym wieku szkolnym odgrywa ważną rolę w kształtowaniu umiejętności społecznych dzieci, jest podstawą związków pomiędzy rówieśnikami. W tym okresie rówieśnicy nabierają coraz większego znaczenia, co może pozytywnie wpływać na szereg kompetencji, takich jak współpraca i efektywne przyswajanie wiedzy. Anna Brzezińska podkreślając wyjątkowość tych relacji odwołuje się również do wzajemnego uczenia się: „bawiąc się i ucząc wspólnie z kolegami, dzieci uczą się wykonywać to, czego same nie byłyby jeszcze w stanie zrobić. Uczenie się dzieci nawzajem od siebie jest jedną z najważniejszych metod poszerzania wiedzy i nabywania nowych kompetencji”²¹.

²¹ A. Brzezińska, *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. GWP: Gdańsk 2013, s. 275.

Przyjaźń może nawiązać się na zasadzie wspólnoty interesów, dzieci łączy działanie, kryterium wyróżniającym jest to, że zabawa jest czynnością, którą wykonują razem. Jest to zarazem źródło wielu konfliktów, ale można powiedzieć za Helen Bee, że „przyjaźń jest poligonem, na którym dzieci uczą się rozwiązywać konflikty”²².

Antoni, klasa I

Badacz: *Kto jest Twoim przyjacielem?*

A: *Tadek z zerówki i dużo z zerówki, np. Karol i (chwila zastanowienia), Leon (milczenie), Bruno, (chwila zastanowienia) i to wszyscy.*

B: *A co trzeba zrobić, żeby mieć przyjaciół?*

A: *No, odwiedza się ich wtedy jak się jest dla nich miłym, jak się pomaga często, ma się z nimi dużo wspólnego.*

B: *A Ty, co masz wspólnego ze swoimi przyjaciółmi.*

A: *To, że hmmm... niektórzy lubią pracować i lubią rysować szczególnie i robić rzeczy z klocków duplo, to wszystko.*

Maciej, klasa I

Badacz: *kiedy przyjaciel jest Ci potrzebny?*

M: *No tak, że mogę się z nim bawić w różne gry albo mu pokazywać jakieś różne gry?*

B: *A pamiętasz jakąś historię?*

M: *Hmmm, czy ja pamiętam? No nie pamiętam, ale taką, którą bardzo znam, yhhmm, to było wczoraj, że właśnie pokazałem taką fajną grę GO i ona jest naprawdę fajna.*

c) Zaufana osoba

W pierwszych latach szkolnych szczególnego znaczenia nabiera osoba przyjaciela, wzajemne zaufanie nabiera dużego znaczenia. Przyjaciel to szczególnie osoba udzielająca pomocy i obdarzana zaufaniem²³. W tym kontekście dużego znaczenia nabiera współpraca rówieśnicza,

²² H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, s. 303.

²³ R.L. Selman, *The growth of interpersonal understanding*, New York: Academic Press 1980.

o której napisał Rudolph Schaffer jako symetrycznej relacji pomiędzy dziećmi opartej na wspólnym interesie i zaufaniu²⁴.

Dawid, klasa II

Badacz: *A co to znaczy mieć przyjaciela?*

D: *To znaczy, przyjaciel to (chwila zastanowienia)..., osoba, która Ci, do której masz zaufanie, że Ci, że pomoże Ci, pomaga Ci w potrzebie i Ty jej pomagasz w potrzebie.*

Martyna, klasa I

Badacz: *pamiętasz jakąś sytuację z Twoją przyjaciółką bądź przyjacielem, którą bardzo dobrze pamiętasz i jest to dla Ciebie bardzo ważna?*

M: *Pamiętam taką sytuację, kiedy moja koleżanka bardzo się bała, do przedszkola tak w sensie wchodzi na zajęcia i zawsze brałam za rękę, żeby usiadła i tyle.*

B: *I to było dla Ciebie bardzo ważne, że jej pomagałaś?*

M: *Tak.*

Alina, klasa III

Badacz: *A co to znaczy mieć przyjaciela?*

A: *To jest taki ktoś z kim się bawisz, komu ufasz i możesz dzielić z nim jakieś informacje, no i lubimy się wtedy. Lubi się to osobę zazwyczaj.*

Mikołaj, klasa III

Badacz: *A czym się różnią przyjaciele od kolegów?*

M: *No przyjaciel tak, przyjacielowi można sekret powierzyć i on wtedy go nie zdradzi, a z kolegą to różnie bywa.*

B: *Czym się jeszcze odznacza, oprócz tego, że możesz mu zaufać?*

M: *(chwila zastanowienia) tak, że on mi wybaczy, można z nim pogadać, porozmawiać.*

²⁴ H.R. Schaffer, *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 370.

W powyższych narracjach przyjaciel to zaufana osoba, stąd też od takiej osoby przyjmuje się pomoc. Przypuszcza się, że dzieci bardziej korzystają z pomocy od osób, na których mogą liczyć, które okazały się osobami godnymi zaufania. W tych sytuacjach pomoc również jest obustronną relacją okazywaną zainteresowanym partnerom.

Przyjaciele Boga

Ostatnim przedmiotem analiz przyjaźni rozumianej przez dzieci jest zagadnienie dotyczące rozumienia pojęcia w relacji do Boga. Budowanie więzi międzyludzkich rzutuje na całe życie, strategie pozyskiwania przyjaciół należą do grupy ważnych kompetencji społecznych. Ważnym tematem jest tutaj odniesienie relacji międzyludzkich do relacji z Bogiem, doświadczenia społeczne pozwalają na budowanie relacji ponadludzkich. Przeprowadzone badania wykazały, że przyjaźń z Bogiem jest czymś innym niż ta między ludźmi. Dzieci w początkowym okresie szkolnym dobrze rozumieją czym są relacje zachodzące w grupie i klasie, mają w tym zakresie dużo doświadczeń. Rozumienie przyjaźni między Bogiem a człowiekiem wynika głównie z wiedzy zasłyszanej na lekcjach religii, w domu, w kościele, w grupie rówieśniczej.

Fragmety wypowiedzi dzieci dotyczące rozumienia przyjaźni z Bogiem jako relacji wszystkich wierzących:

Alek, klasa II

Badacz: *Czy Bóg ma przyjaciół?*

A: *Ma.*

B: *A kim są Jego przyjaciele?*

A: *(Chwila zastanowienia)... ,dobrzy ludzie*

Dawid, klasa II

Badacz: *Czy Bóg ma przyjaciół?*

D: *Ma.*

B: *A kim są Jego przyjaciele?*

D: *My wszyscy.*

Franek, klasa II

Badacz: *Kim są przyjaciele Boga?*

F: *Hmmm... wierzący ludzie.*

B: *A kim są wierzący ludzie?*

F: *Wspólnota kościoła.*

B: *A gdzie ona jest, ta wspólnota kościoła?*

F: *No tutaj, tutaj, ja, wszystkie dzieci ze szkoły, bo to szkoła taka katolicka, to na pewno wierzący, jest ich dużo.*

Obok prostych odpowiedzi na temat przyjaciół Boga pojawiają się też rozbudowane wypowiedzi dziecięce nawiązujące do głębszych relacji zbudowanych w analogii do Samarytanina. Relacja oparta na wrażliwości i podatności na potrzeby innego, o czym świadczą narracje dzieci:

Maciej, klasa I

Badacz: *W czym Ci pomaga?*

M: *We wszystkim.*

Prowadząca: *Możesz powiedzieć jakiś przykład?*

M: *Pomaga mi w modlitwie, pomaga mi też w szkole, pomaga mi odrobić lekcje na pewno.*

B: *A jak to się dzieje, że Ci pomaga w lekcji?*

M: *No bo On jest niewidzialny, ale On jest z nami.*

Przyjaźń Boga do ludzi w oczach dzieci przejawia się poprzez pośredników (anioły, święci), których posyła Bóg, by pomagali ludziom, w nawróceniu, w wierze, w zbawieniu:

Maciej, klasa I

Badacz: *czy Bóg ma przyjaciół?*

M: *Tak.*

B: *Kim są Jego przyjaciele?*

M: *Święci...*

B: *I oni pomagają Bogu?*

M: *Hmmm... no bo np. tak pomagać, że jak widzą kogoś kto ma jakieś złe serduszko to mu mówią, żeby....., żeby... żeby (chwila zastanowienia), żeby Jego syn z nim porozmawiał.*

B: I kim są jeszcze przyjaciele Boga?

M: *Anioły.*

B: *A co robią anioły, kim są?*

M: *Mogą pomagać ludziom, yhhh... przyjść do nieba, jak to mówią drogą, że jakby... prowadzą jakby człowieka do drogi, do drogi do nieba.*

Piotr, klasa I

Badacz: *Kim są przyjaciele Boga?*

P: *Aniołowie, święci i wszyscy.*

B: *dlaczego oni są Jego przyjaciółmi?*

P: *Bo Bóg kocha wszystkich i nawet czasami ktoś popełni jakiś grzech, ale i tak dostrzega w nich dużo dobra i mogą pójść do nieba.*

Zuzanna, klasa III

Badacz: *Czy Bóg ma przyjaciół?*

Z: *Ma przyjaciół, pewnie świętych. To jest taki ktoś z nas, taki normalny człowiek, tylko po prostu On jakby, np. można powiedzieć nam jakiegoś świętego Ojca Pio, święty to jest taki trochę, On bardzo kocha Boga i można powiedzieć, że, że święty to jest taki ktoś, kto jakby zaufał Panu Bogu, no i on dużo się modli, np. Ojciec Pio dużo się modlił i miał takie rany jak Pan Jezus na rękach i na stopach, np. on był zakonnikiem, np. św. siostra Faustyna była i ona bardzo kocha Pana Boga i chciała być z Nim dlatego.*

Struktura więzi pomiędzy Bogiem a dzieckiem uwarunkowana jest doświadczeniami religijnymi w obrębie rodzinnych praktyk religijnych, szkoły i kościoła, ale również osobowością dziecka, jego zaangażowaniem, które łączy się z motywacją.

Podsumowanie

Dziecko i dzieciństwo stanowi ważny nurt badań w pedagogice i teologii. W prezentowanej pracy autorka skupiła się wokół rozumienia przyjaźni przez dzieci w relacjach między ludzkich i w relacji z Bogiem. Przypisywanie dzieciom statusu aktywnych aktorów w świecie

społeczno – kulturowym otwiera przed badaczem nowe obszary badań, dopuszczając do uprawomocnienia subiektywnych doświadczeń i rozumienia świata i Boga przez dzieci. Badania pozwoliły przede wszystkim na sformułowanie znaczących różnic w rozumieniu przez dzieci pojęć kolega i przyjaciel w relacjach międzyludzkich wobec tych skierowanych ku Bogu. Przyjaciel to osoba, która pomaga, bawi się, obdarzona jest zaufaniem. Jakość tych relacji u niektórych narratorów ma znamiona stałości i zażyłości, u pozostałych jest nietrwała i zależna najczęściej od sytuacji zabawowej. Wyniki badań wskazują, że relacja przyjaźni z Bogiem zawsze jest trwała ze względu na stałość uczuć Boga względem ludzi. Badania zawierają 37 narracji dziecięcych, 10 dzieci nie potrafiło określić czy Bóg ma przyjaciół. Zdecydowana większość w wypowiedziach nawiązuje do ważności relacji człowiek – Bóg w perspektywie codziennego życia, szczególnie potrzeby pomocy, w której Bóg jest wierny.

Streszczenie

W artykule przedstawiono koncepcję przyjaciela w doświadczeniach dzieci, jako pomocnika, kompana zabawy, zaufaną osobę. Zaprezentowane zostały także sposoby rozumienia przyjaźni z Bogiem przez dzieci. W pracy wykorzystane zostały badania nad dziećmi w wieku szkolnym przeprowadzone w katolickiej szkole w Polsce (2015). Prezentowany tekst dotyczy zagadnień roli doświadczeń dzieci, które mają wpływ na konstruowanie koncepcji przyjaciela w relacjach międzyludzkich i w relacji z Bogiem.

Summary

The article presented children's experience in conception of friendship. Friendship like as helper, play activities and trusted person. The following text included ways of their experiences of friendship with God. The analysis of the case studies presented in this article relate to catholic school children in Poland (2015). According to the author of this article, experiences of children have huge influence for constructing the concept of friendship between children's and God

Słowa Kluczowe: przyjaźń, koleżeństwo, doświadczenie, religijność dzieci, pedagogika religii

Key Words: friendship, companionship, experience, children's religiousness, religious education

Krystyna Heland-Kurzak - doktorantka na Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Magister pedagogiki (2011) Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz magister pedagogiki (2012) Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Wieloletni nauczyciel w przedszkolu. Prowadzi badania nad dziecięcą kreacją obrazu Boga i religijności.

Krysia.heland@gmail.com

Tel. 669-357-114

Bibliografia

- Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i Sk-a, Poznań 2004,
- Brzezińska A., *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. GWP: Gdańsk 2013, s. 275.
- Dahlberg G., Moss P, Pence A, *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2013.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa 2008.
- Grom B., *Psychologia wychowania religijnego*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011.
- Hoffman M.L., *Empatia a aktywność prospołeczna*, w: „Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania, Reykowski J., Eisenberg N., Staub E. (red). PAN: Wrocław 1990.
- Konecki K.T, Chomczyński P., *Słownik socjologii jakościowej*, Difin, Warszawa 2012.
- Levinas E., *Inaczej niż być lub ponad istotą*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2000.
- Milerski B., *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*. Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011
- Nipkow K.E., *Grundfragen der Religionspädagogik*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, t. 3, 1982.

- Parczewska T., *Doświadczenie koleżeństwa i przyjaźni przez dzieci z chorobami przewlekłymi*. Lublin 2012.
- Pilch T., *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze*. W: *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie*, T. Pilch, I. Lepalczyk (red.). Warszawa 1995, s. 174-186.
- Potocki A., *Wychowanie religijne w polskich przemianach*, Warszawa 2007.
- Rienecker F., Maier G., *Leksykon biblijny*, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 2001.
- Rogowski C., *Pedagogika religii. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Rusiecki M., *Wychowanie religijne w rodzinie*, A. Rynio, K. Braun, A. Lenzion, D. Opozda (red.) *Religijno – moralny wymiar rozwoju i wychowania*, Lublin 2012.
- Schaffer H.R., *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Selman R.L., *The growth of interpersonal understanding*, New York: Academic Press 1980.
- Walesa Cz., *Rozwój religijności człowieka, t. 1: Dziecko*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., *Psychologia dziecka*. WSiP: Warszawa 2004.